

Streszczenie

Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna (1742-1816) – życie prywatne i działalność publiczna

Praca stanowi kompletną biografię krajczyny wielkiej litewskiej Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny (1742-1816), będącej jedną z najbardziej aktywnych konfederatek barskich i działaczką pobarskiej emigracji. Córka założyciela Societas Jablonoviana, wojewody nowogródzkiego Józefa Aleksandra Jabłonowskiego, od 1764 r. żona Józefa Sapiehy – krajczego wielkiego litewskiego i regimentarza litewskiego w konfederacji barskiej, matka Aleksandra Sapiehy – podróżnika i polityka blisko związanego z Napoleonem, sama również zapisała się na kartach historii głównie dzięki swojemu zaangażowaniu w konfederację barską. Mimo że była postacią nietuzinkową, która odegrała istotną rolę w środowisku konfederatów barskich to jej działalność, również w sferze publicznej, poza kilkoma publikacjami, nie doczekała się do tej pory bardziej szczegółowego opracowania.

Dysertacja ma układ problemowo-chronologiczny i została podzielona na sześć rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony został okresowi życia księżnej Teofili od momentu jej narodzin do wybuchu konfederacji barskiej w 1768 r. Przedstawione zostało w nim pochodzenie T. Sapieżyny, jej koligacje rodzinne, wykształcenie oraz pierwsze lata małżeństwa z J. Sapiehą. Szczególną uwagę zwrócono na atmosferę domu rodzinnego, która w dużej mierze ukształtowała jej postrzeganie świata. Staranne jak na tamte czasy wykształcenie, przede wszystkim świetna orientacja w dziedzinie sztuki i kultury oraz doskonała znajomość języka francuskiego czyniły z niej osobę, potrafiącą odnaleźć się zarówno w środowisku krajowych, jak i zagranicznych elit. Ważnym punktem tej części pracy było ukazanie relacji rodzinnych Jabłonowskich, w tym nienajlepszych kontaktów księżnej Teofili z ojcem J.A. Jabłonowskim i jego drugą żoną Franciszką Wiktorią z Woronieckich, a także silnej więzi łączącej ją z najstarszą siostrą – Anną Jabłonowską, która odegrała szczególną rolę w jej życiu. Była dla niej bowiem przewodniczką po sprawach publicznych, doradczynią w kwestiach gospodarczych i prawnych oraz powierniczką jej trosk do końca swojego życia w 1800 r.

Rozdział drugi przedstawia działalność T. Sapieżyny w okresie konfederacji barskiej. Choć krajczyna, za sprawą A. Jabłonowskiej, w zasadzie od samego początku sympatyzowała z konfederacją to początkowo nie angażowała się w nią. Jej największa aktywność przypadła po 1769 r. do czego skłoniły ją pogłębiające się problemy J. Sapiehy z utrzymaniem dowództwa nad skonfederowanym wojskiem litewskim, one również sprawiły, że w ostatnich dniach 1771 r. osobiście pojawiła się w siedzibie barzan w Cieszynie. W środowisku konfederatów dała się poznać jako osoba konsekwentna, wkładająca wiele wysiłku w realizację postawionych sobie

celów, o czym dobitnie świadczą jej działania, zmierzające do utrzymania męża na stanowisku regimentarza. Sumiennie wypełniała przy tym wszystkie spoczywające na niej obowiązki, prowadząc korespondencję, organizując paszporty, a także biorąc udział w posiedzeniach Generalności, z których relacje dokładnie spisywała w swoim pamiętniku. Oprócz wskazania podejmowanych przez nią działań, w rozdziale przedstawiono towarzyszące jej motywacje oraz spostrzeżenia na temat ruchu barskiego oraz roli, jaką w nim pełniła. Podjęto także próbę wyodrębnienia kręgu osób, z którymi utrzymywała najbliższe kontakty, a poprzez to ustalenia, w jaki sposób budowała swoją pozycję.

Trzecia część pracy koncentruje się na uwagach księżnej Teofili dotyczących aktualnej sytuacji w Europie, miejsca konfederacji na arenie międzynarodowej, kierunków poszukiwania ewentualnych sojuszników oraz jej podejścia do działań konfederatów na dworach europejskich. Rozdział ten z jednej strony wskazuje zagubienie polityczne barzan, z drugiej natomiast pokazuje ich ambicje oraz próby dotarcia do ówczesnych elit politycznych Europy.

Cezurę czasową kolejnej, czwartej części wyznaczają lata 1772-1777, kiedy po upadku konfederacji barskiej T. Sapieżyna wraz z mężem przebywała na emigracji w monarchii Burbonów. Omówione zostało w niej stanowisko krajczyny wobec przygotowań i przebiegu sejmku rozbiorowego, jak również samego Stanisława Augusta, co pozwoliło poniekąd odpowiedzieć na pytanie, jakie zadania stały według niej przed konfederatami oraz w jaki sposób należało jej realizować. Główny nacisk położono jednak na analizę jej kontaktów z dworem francuskim, zwłaszcza z Marią Anną Ludwiką z Jabłonowskich księżną Talmont, Françoise de Chalus księżną Narbonne oraz córką Ludwika XV – Marią Adelajdą, które próbowała wykorzystać, aby zwrócić uwagę francuskich elit na położenie, zarówno polityczne jak i ekonomiczne konfederatów oraz pomóc mężowi w uzyskaniu rangi we francuskim wojsku. Zagadnienie to jest tym bardziej istotne, że kontakty z Wersalem spowodowały, że T. Sapieżyna znacznie wzmocniła swoją pozycję w gronie konfederatów, zyskując w nim opinię osoby wpływowej, mogącej oddziaływać na członków rodziny królewskiej i jej otoczenie.

Nieodłącznym elementem emigracyjnej codzienności było życie towarzyskie, któremu poświęcony został rozdział piąty. Jednym z jego założeń było zrekonstruowanie środowiska towarzyskiego T. Sapieżyny i tym samym ocena pozycji jaką zajmowała wśród elit Strasburga i Paryża. Bez wątplenia olbrzymim wyzwaniem dla emigrantów było odnalezienie się w nowej rzeczywistości. W tym ujęciu byli oni wspólnotą, którą oprócz celów politycznych, łączyły troski dnia codziennego, stąd też ważnym punktem tej części rozważań stało się określenie warunków życia barzan, problemów z jakimi się zmagali oraz charakterystyka ich wzajemnych relacji. Uzupełnieniem rozdziału jest omówienie życia prywatnego Sapiechów, ich

pogłębiających się problemów finansowych i rodzinnych oraz powodów, dla których zdecydowali się powrócić do ojczyzny w 1777 r.

Ostatnia i ze względu na szerokie ramy chronologiczne najobszerniejsza część pracy traktuje o życiu krajczyny od wyjazdu z Francji do śmierci w 1816 r. Omówione zostały w niej stosunki rodzinne Sapiehów, w tym dążenie księżnej do separacji z mężem oraz relacje łączące ją z dziećmi – Aleksandrem i Anną. Widzimy ją jako kobietę, która odgrywa główną rolę w rodzinie, samodzielnie zajmuje się wychowaniem oraz wykształceniem swoich dzieci, a następnie próbuje zapewnić im jak najlepszą przyszłość poprzez zawarcie odpowiednich małżeństw. Wiele miejsca poświęcono również prowadzonym przez nią procesom sądowym, a także jej działalności gospodarczej. W 1784 r., po rozstaniu z mężem, przejęła ona zarząd nad kluczem wisznickim, zaś osiem lat później, po śmierci J. Sapiehy jako pani dożywotnia i dziedziczka fortuny po zmarłym bracie Auguście Dobrogoście Jabłonowskim objęła w posiadanie olbrzymie dobra ziemskie. Tym samym weszła w rolę dotychczas jej nieznaną i z pewnością trudną – zarządcy wielkiego majątku. Takie ujęcie pozwoliło prześledzić drogę księżnej Teofili do samodzielnego dysponowania swoim majątkiem oraz nabierania przez nią pewnej dojrzałości, a także – co najważniejsze z punktu widzenia prowadzonych rozważań – dokonać oceny jej postępowania w obrębie rodzinnej fortuny, której ostatecznie nie udało się uratować, gdyż u schyłku życia zachowała w swoim posiadaniu jedynie klucz teofilpolski i lachowiecki. Istotnym punktem rozdziału stała się ponadto rekonstrukcja środowiska towarzyskiego, jakie wokół siebie skupiała księżna oraz omówienie funkcjonowania jej teofilpolskiego dworu, a w dalszej kolejności konfrontacja tego obrazu z obecnym w literaturze stwierdzeniem, jakoby w ostatnich latach życia dystansowała się od świata i słynęła głównie ze swego dziwactwa.

Niniejsza dysertacja przedstawia losy kobiety niepospolitej, której życie obejmowało trzy różne okresy – saski, stanisławowski i porozbiorowy. Przyjmując punkt widzenia jednostki udało się ukazać nie tylko różne formy aktywności kobiet na ziemiach polskich w drugiej połowie XVIII w. i początku XIX w., ale także przedstawić towarzyszące im emocje, motywacje, trudności, z jakimi musiały sobie radzić oraz mechanizmy ich działania i funkcjonowania w społeczeństwie szlacheckim.